

Borhi László: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források

MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2009
(Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban)

Borhi László nagyszabású munkája jelentős indítása Glatz Ferenc akadémikus sorozatának, az MTA Történettudományi Intézete *Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban, 1945–1990* című vállalkozásának. Borhi kötete közli a szerkesztő 2002-ből származó, részletes tervezetét a sorozatról. Glatz tervezete jelentőségében Klebelsberg Kunó grófnak mint a Magyar Történelmi Társulat elnökének *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* című sorozatát idézi.

Borhi László hosszú évek óta foglalkozik a magyar–amerikai kapcsolatok legújabb kori történetével. A két ország közötti kapcsolatok egy fontos szakaszáról először *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon, 1944–1949* (Kossuth Egyetemi Kiadó–MTA TTI, Debrecen, 1997.) című kötetében értekezett, majd – érdeklődési körét kiterjesztve – *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945–1968* (Ister, Bp., 2000.) címmel jelentetett meg monográfiát. A kérdésfeltevés időhatárait és a megközelítés kereteit is kiterjesztve angol nyelven publikálta *Hungary and the Cold War 1945–1956. Between the United States and the Soviet Union* (Central European University Press, Bp.–New York, 2004.) című munkáját, amely nagy mennyiségű új magyar, amerikai és orosz levéltári anyagra, valamint a korszak magyar és nemzetközi szakirodalmának alapos feldolgozására épült.

2002-ben jelent meg Borhi első nagy okmányközlése, az *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény* (Ister, Bp.). Bár erre Borhi nem utal, a most ismertetett kötet ennek a munkának időben igen jelentősen, többszörösére kiterjesztett folytatása, amely az előzőtől az átfedésben lévő években is részben eltérő anyagot közöl. Az okmányokhoz a szerző/szerkesztő (előző okmánypublikációjától eltérően) rövid tartalmi összefoglalót, többé-kevésbé regesztát is készített, amitől a kötet kezelhetőbb és egyszersmind szakszerűbb is lett. Már itt jelzem, hogy a közölt iratok jelentős része nem csupán a magyar–amerikai kapcsolatoknak, de a magyar nemzeti történelemnek is eddig ismeretlen, legalábbis magyar nyelven ismeretlen forrása.

Borhi László bevezető tanulmánya (13–221.) a magyar–amerikai politikai kapcsolatok fél évszázadának monográfiaértékű feldolgozása. A szerző nyolc fejezetre osztja ezt a bő kétszáz oldalas tanulmányt, amelyben egyre több teret ad a közel fél évszázad egymásra következő alkorszakainak, tematikus blokkjainak, azaz mind részletesebben foglalkozik a napjainkhoz közelebb eső időszakokkal.

Az 1945–1948 közötti korról alig több mint 14 oldal szól, az 1956 utáni megtorlás koráról már majdnem ennek kétszerese, a Szent Korona hazatéréséről, illetve „a rendszerváltás dilemmáiról” már-már a háromszorosa. Borhi biztos kézzel kalauzol a legnagyobbbrészt maga által feltárt, hatalmas iratanyagban, és számos nagy jelentőségű kérdésre meggyőző megoldást kínál.

Ilyen például az a véleménye, amely szerint Nagy Imre és Władysław Gomułka eltérő amerikai értékelése az Egyesült Államok „hagyományos prioritásait [...] tükrözte, amely megakadályozta, hogy a magyar forradalom idején az Egyesült Államok aktívan lépjen fel. Lengyelország minden tekintetben elsőbbséget élvezett az amerikai számításokban.” (61.) Hogy a hidegháborús években a magyar–amerikai kapcsolatok mélypontra kerültek, azt eddig is tudtuk. De hogy Eugene McAuliffe amerikai nagykövet már 1975-ben azt mondta Kádár Jánosnak, hogy „a hidegháború legrosszabb kapcsolata volt a mienk” – az eddig ismeretlen tény, amelyet alátámaszt Philip Arnold amerikai diplomata közlése 1969-ben, aki szerint az amerikai–magyar kapcsolatok „nemcsak a szovjet-, a lengyel-, a román-, de még a bolgár–amerikai viszony mögött is elmaradtak”. (113.) Még kevésbé ismert az, hogy a magyar belügyi szervek milyen tökéletes módon tartották megfigyelésük alatt és hallgatták le az amerikai nagykövetséget, illetve az ott dolgozó diplomatákat. Egy ízben a kéményen át mikrofont helyeztek el Mindszenty bíboros-prímás lakrészében is. Az amerikai diplomaták a nagyméretű Szabadság téri épület egyetlen „biztonsági szobájában” mertek „a lehallgatás veszélye nélkül beszélni”. (113.)

Figyelemre méltóak Borhi megállapításai Kádár János hivatalos amerikai képeinek változásairól. 1957 elején még „az amerikai vezetés megkérdőjelezte a Kádár-rendszer törvényességét” (77.), ám már az év vége felé „a két ország közötti feszültség [...] valamelyest oldódni látszott”, mivel „az amerikaiak belátták, a Kádár-rendszerrel hosszabb távon is számolni kell”. (79.) Borhi fokról fokra bemutatja és bizonyítja, hogy Kádár János és az ország megítélése harminc év alatt igen jelentős fordulatot vett. Kádár ismételten világossá tette, hogy Magyarország a szovjet táborhoz tartozik: 1969 végén például leszögezte, hogy „a magyar–amerikai tárgyalásokat mi a szovjet–amerikai tárgyalásokhoz kívánjuk igazítani”. (121.) George P. Shultz amerikai külügyminiszter viszont 1985-ös budapesti látogatásakor „napjaink kiemelkedő politikusának” nevezte Kádárt (178.), George H. W. Bush amerikai alelnök pedig, amikor 1986-ban fogadta Kapolyi László ipari minisztert, a magyar nagykövetség feljegyzése szerint azt fejtegette, hogy a Kádárral „folytatott beszélgetés még ma is az egyik legemlékezetesebb számára, amelyet valaha is folytatott államférfival”. (178.; vö. a 117. számú dokumentummal, 851–852.)

Sok újat tudunk meg Mindszenty bíborosról és a Szent Korona visszatéréséről. Az amerikai fél sokáig Magyarország és a Vatikán ügyének tartotta a primás „passzív ellenállásának” és amerikai követségi tartózkodásának ügyét, fordulat ebben csak 1971 elejétől állt be, amikor az Egyesült Államok szerepet vállalt a főpap távozásra bírásában. Erre végül 1971. szeptember 28-án, tizenöt éves belső/külső számúzetés után került sor. Fock Jenő miniszterelnök ekkor azt remél-

te, hogy a bíboros távozásának fejében Magyarország visszakaphatja a Szent Koronát. (127.) Erre akkor nem került sor, de a kérdés megoldása nagyban hozzájárult az „enyhülés” korszakához az 1970-es években. Borhi nagy anyagon, gazdag részletekkel mutatja be a Szent Korona visszatérését. Ennek előtörténetéhez tartozik Deák István professzornak, a Columbia Egyetem tanárának és az ottani Kelet-Közép-Európai Központ igazgatójának kiutasítása Magyarországról 1973 novemberében. A nagy port felvert eset világosan mutatta a magyar–amerikai emigráns tudósokkal kapcsolatban meglévő rosszindulatú gyanakvást és veszélyeztette a magyar–amerikai kulturális és tudományos csereprogram működését. Ezt végül Allen Kassof, az IREX ügyvezető igazgatója simította el, aki Aczél György közbeiktatásával kijárta, hogy Deák professzor „családlátogatás” címén visszatérhessen az országba. Néhány évvel később Deák István tagja lett a Szent Koronát hazakisérő amerikai delegációnak.

A Szent Korona történetét a szerző Jimmy Carter amerikai elnöknek az emberi jogok védelmével kapcsolatos politikája egyik epizódjaként értékeli. Carter elnök úgy ítélte meg, hogy Magyarország megfelelően hajtja végre a helsinki egyezmény emberi jogi (a kivándorlásra és a családegyesítésre vonatkozó) rendelkezéseit. Robert C. Mudd amerikai ügyvivő 1977 nyarán úgy látta, hogy Magyarország „az eddiginél önállóbb, »magyar arcú« külpolitikai tevékenységet folytatott számos területen”. (153.) A Korona hazatérése Borhi előadásában nemcsak a történelem mélységeit is feltáró nemzetközi dráma, de egyben a hazai és az amerikai magyar közösség eltérő érdekeinek, a két ország diplomatái és politikusai közötti kötélhúzásnak fordulatos rajza. (153–165.)

Mint sok helyütt a kötetben, Borhi László itt is az adott korszak nemzetközi kapcsolataiba, s különösen a szovjet–amerikai kapcsolatok alakulásába ágyazza be a magyar és amerikai anyagot, s így elkerüli azt a veszélyt, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok történetét izoláltan jelenítse meg. E fejezet összefoglalásaként méltán állapítja meg, hogy az enyhülési politika „politikai engedményekre és gazdasági nyitásra készítette a kelet-európai országok egy részét, és ezzel hozzájárult a régió politikai rendszereinek, következésképpen a szovjet tömb egészének felbomlásához”. (170.)

A bevezető tanulmány zárófejezete a rendszerváltásig vezeti el a történetet. Olvashatunk itt a Soros-programok finanszírozásáról, vezető politikusok, így Havasi Ferenc, majd Grósz Károly, illetve George P. Shultz és George H. W. Bush kölcsönös látogatásairól, s e látogatások eredményeiről, illetve kudarcairól. Borhi szeme ezeknek az éveknek a vonatkozásában is különös gonddal függ Moszkván, ahol Mihail Sz. Gorbacsov egyik tanácsadója, Oleg Bogomolov még (és már) 1985-ben is így foglalta össze Magyarország szovjet megítélését: „Magyarországra hivatkozni még mindig szinte életveszélyes dolog, mert rád sütik a revizionista bélyeget”. (185.) Borhi nagy érdeme, hogy Magyarországot a szovjet birodalom részeként mutatja be, és világpolitikai, világtörténelmi helyét ebben a keretben értelmezi.

A bevezető tanulmány után közölt 124 irat (223–901.) mindegyikét természetesen nem tudjuk és nem is tisztünk itt bemutatni. Szinte minden dokumen-

tum közérdeklődésre tarthat számot, legyen szó akár a vezető politikusok látogatásairól készített jegyzőkönyvekről, akár az államközi kapcsolatokra vonatkozó kölcsönös értékelésekről, a Mindszenty-ügyről, a Szent Korona visszaadásáról, a rendszerváltás előkészületeiről.

Borhi kötetének magyar nyelven értékes újdonsága George F. Kennan moszkvai amerikai diplomata jegyzéke Vjacseszlav Molotovnak 1946. március 2-áról, benne a következő intéssel: „Magyarország, amely egykor fontos élelmszerexportáló ország volt, nem csak hogy a fegyverszüneti egyezmény óta képtelen arra, hogy jelentős hozzájárulást tegyen az általános európai gazdasági problémák megoldásához, de az ország belső gazdasági helyzete addig a pontig romlott, hogy küszöbön áll a teljes gazdasági és pénzügyi összeomlás. Nyilvánvalóan ez a helyzet nagymértékben annak köszönhető, hogy túlterhelik az országot jóvátétellel, rekvirálásokkal, a nagyon nagy számú megszálló erők fenntartásával, és annak, hogy a megszálló hatóságok beleavatkoznak a gazdasági ügyekbe, és nem tesznek energikus lépéseket az infláció és egyéb kedvezőtlen gazdasági jelenségek megfékezésére.” (236.)

A kötet egyik legfontosabb dokumentuma Kádár János felszólalásának szövege az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén a magyar–amerikai viszonyról (1981. június 23.), amelyet két változatban: szó szerint és egykorúan megszerkesztve, párhuzamosan közöl a kötet szerkesztője. Kádár maga is furcsállotta szavait, amikor a szovjet álláspont mechanikus követéséről beszélt: „én nem azt ajánlom, hogy mindig vegyük figyelembe az USA–szovjet viszonyt, ez egy furcsa fogalmazás volna”. (787.)

Némelyik kortársunk iratai is belekerültek a dokumentumok közé. Érdekes ma olvasni Kovács László külügyminiszter-helyettes feljegyzését amerikai kollégája, John C. Whitehead budapesti látogatásáról 1988. október 21-én. A dokumentum tükrözi a készülő világpolitikai váltás légkörét és előkészületeit. Az amerikai külügyminiszter-helyettes – írta Kovács szigorúan titkos feljegyzésében – „azt is érzékeltette, hogy [George H. W.] Bush győzelme esetén a térség még inkább az amerikai figyelem középpontjába kerülhet. Whitehead budapesti, illetve a kelet-európai út más állomásain tett nyilatkozatai arra utalnak, hogy amerikai részről készek a gazdasági és politikai reformtörekvéseket a kétoldalú kapcsolatok építésével is elősegíteni. Várható ugyanakkor az is, hogy a bővülő kapcsolatokon keresztül – a korábbi éveknél árnyaltabb, kifinomultabb módon – igyekeznek bizonyos befolyást is gyakorolni a változások tartalmára.” (891.)

A kötetet hasznos és megbízható kronológiai tábla, a szereplők rövid életrajzai és névmutató zárja. A hatalmas könyvben könnyű az eligazodás. A szöveggondozás figyelmes, alapos, a kiadás nagyon színvonalas. Hibát alig találni. Ahol szükséges, a szerző óvatosan utal forrásainak bizonytalan hitelességére – ahol például a magyar külügyminisztérium feljegyzései szerint amerikai politikusok és diplomaták állítólag magyar vezetők, így például Kádár János dicséretét zengik.

A szerző minden irat után megadja a forrás lelhelyét, ezek összesítő jegyzékét. Az itt használt rövidítések feloldását a kötet függelékében helyes lett vol-

na közölni (NARA – National Archives and Records Administration; FRUS – Foreign Relations of the United States; MOL – Magyar Országos Levéltár; KÜM – Külügyminisztérium; tük – titkos ügykezelés). Talán még a főszereplők és a fontos színterek bemutatását segítő képanyagot hiányolhatjuk ebből a kitűnő forráspublikációból.

Borhi nagy ívű tanulmánya és a nyomában közölt okmányok sorozata alapjául szolgált mostanában megvédett akadémiai doktori értekezésének, amely az időhatárokat e kötethez képest 1941-ig, illetve 1991-ig tágította ki.

Csak remélni lehet, hogy a kötet anyaga érdemleges hatással lesz a középiskolai és az egyetemi oktatásra. A korszak magyarul értő kutatóinak biztosan pótolhatatlan szükségük lesz rá. Azok számára pedig, akik nem olvasnak magyarul, ezt az úttörő kötetet közzé kellene tenni angol nyelven is. Bizonyos, hogy a hidegháború korszakának nemzetközi kutatóhálózata mindenütt a világon a legnagyobb haszonnal forgatná.

Kívánatos lenne ugyanis, ha más országok kutatói e magyar vonatkozású kutatást nemzetközi párhuzamokkal egészítenék ki. Fontos lenne, hogy a volt szovjet blokk többi államában a kutatók hasonló dokumentumkötetekkel álljanak elő, s azokat magyarul is tanulmányozni lehessen. Jó volna tudni például, hogy volt-e, s ha igen, mekkora volt a versengés a szovjet blokk tagállamai között az USA segítségéért, illetve milyen és mekkora volt az amerikai befolyás és propaganda elleni védekezés. Borhi László úttörő vállalkozása bizonyára ösztönzőleg hat majd másutt is a nemzetközi hidegháborús kutatások minden eddiginél alaposabb dokumentálására.

Frank Tibor



HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet